

ДІННІҢ ИНТЕГРАТИВТІ ЖӘНЕ ДЕЗИНТЕГРАТИВТІ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ: ФЕНОМЕНОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

¹Борбасова Қ.М., ²Мұқан Ә. *, ³Мұқан Н., ⁴Аманкүл Т.

^{1,2,3,4}Әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан)

¹moldagalikyzykarlygas@gmail.com, ²aygerim.mukan@gmail.com

³mukan.nurzat@gmail.com, ⁴amankul_2007temur@mail.ru

¹Borbassova K., ²Mukan A. *, ³Mukan N., ⁴Amankul T.

^{1,2,3,4}Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

¹moldagalikyzykarlygas@gmail.com, ²aygerim.mukan@gmail.com

³mukan.nurzat@gmail.com, ⁴amankul_2007temur@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада діннің интегративті және дезинтеграциялық қызметтері оның әлеуметтік және тұлғалық даму процестеріне әсер ету контекстінде қарастырылады. Теориялық аспект дінді нақты жағдайлар мен мақсаттарға байланысты адамдарды біріктіруге немесе бөлуге қабілетті әлеуметтік институт ретінде талдаған ғалымдардың зерттеулерін қамтиды. Практикалық аспект Қазақстандағы діндердің қызметімен байланысты нақты әлеуметтік, мәдени және саяси процестерді қарастыратын зерттеулер негізінде көрінеді. Зерттеудің негізгі мақсаты – діннің әлеуметтік байланыстарды нығайту мен қоғамды бөлшектеу үдерістеріндегі рөлін талдау, сондай-ақ оның қазіргі Қазақстан қоғамындағы орны мен ықпалын бағалау. Зерттеудің міндеттері: діннің әлеуметтік интеграция мен дезинтеграциядағы рөлін теориялық тұрғыдан талдау; Қазақстандағы діни дәстүрлердің ұлттық бірегейлік пен мәдениетаралық байланыстарды қалыптастырудағы орнын анықтау; діннің қоғамдық өмірге тигізетін ықпалын тиімді басқару жолдарын ұсыну.

Мақалада дін феноменологиясы негізінде діннің қоғамдағы бірлікті нығайтуға және әлеуметтік қақтығыстарды ушықтыруға ықпал ететін факторлары қарастырылады. Қазақстандағы діни ахуалға зерттеу жүргізген ғалымдардың еңбектерін сүйене отырып мақала авторлары діни ұйымдардың әлеуметтік және мәдени процестердегі маңызын көрсетеді. Сонымен қатар, діни сенімдердің ұлттық бірегейлікке әсері, діни плюрализмнің мәдениетаралық байланыстарға ықпалы және діни негіздегі қақтығыстардың себептері ашылады. Зерттеу нәтижелері діннің Қазақстан қоғамындағы қосарланған рөлін көрсетеді: бір жағынан, ол ұлттық бірлікті нығайтып, рухани құндылықтарды сақтауға ықпал етсе, екінші жағынан, діни алауыздықтар мен радикализм қаупін тудыра алады. Авторлар діннің оң ықпалын арттыру және оның деструктивті әсерін азайту үшін ғылыми және құқықтық шаралар кешенін жасауды ұсынады.

Түйін сөздер: дін теориялары, дін, қоғам, Қазақстан, мәдениет, дәстүр, діни ахуал, псевдоислам.

Kіpіcne

Дін адамзат мәдениетінің феномені ретінде адамдарды біріктіруші және ажыратушы қабілетке ие, бұл оны теориялық тұрғыдан да, практикалық

*Автор-корреспондент - Мұқан Н. aygerim.mukan@gmail.com

тұрғыдан да маңызды зерттеу объектісіне айналдырады. Діннің интегративті қызметі оның адамдарды бір идея жолына бірігіп бірлестіктер құру, әлеуметтік байланыстарды нығайту және қоғамдағы рухани құндылықтарды қалыптастыру қабілетінен көрінеді. Сонымен бірге діннің дезинтеграциялық аспектілері діни сенімдердегі, әдет-ғұрыптардағы және дүниетанымдық айырмашылықтардан туындаған қақтығыстарда көрініс табады. Бұл қарама-қарсы тенденциялар дінді қоғамды топтастырудың да, оның бөлшектенуін де қоздыратын қуатты құралға айналдырады.

Аталған мәселелер бойынша Батыстық зерттеушілердің біраз теория-лық зерттеулері бар. Солардың ең белгілілеріне талдау жасаған Майкл Стаусбергтың «Заманауи дін теориялары» [1] кітабына талдау жасаған Александр Агаджанянның мақаласындағы дін теориясына қатысты ойлар өте қызықты.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де жарық көрген «Қазақстандағы дін-дер» кітабы мен «Қазіргі Қазақстандағы дәстүрлі діндер: конфессия-аралық келісім» монографиясында, ҚР БҒМҒК Философия, саясаттану және дінтану институтында жүргізілген жобалардың нәтижесінде шыққан «Религиозные конверсии в постсекулярном обществе. (опыт фено-менологической реконструкции)», «Модели исламского образования в постсекулярном обществе: евразийские и европейские тренды», «Қазақстандағы діни бірегейліктің инклюзивтілігі мен эксклюзивті-лігі мәселелері», «Роль религии в культурном и социально-политическом развитии Казахстана» атты ұжымдық монографияларында қазақ халқының рухани өміріндегі тәңіршілдік пен исламның дәстүр ретінде қалыптасып, ұлттық және қоғамдық қатынастарды жетілдірудегі орнын көрсетеді.

Әбсаттар Дербісәлінің «Діннің қоғамдағы орны мен рөлі», А.Г. Косиченконың «Религия: сущность и актуальные проблемы», «Возможности религии в снижении уровня вызовов и угроз современности», Оңғаровтың Е.А. Қазақ мәдениеті мен ислам құндылық-тары, Қайрат Жолдыбайұлының «Дін мен діл», Қ. Затовтың «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік-конфессиональдық қатынастар», Б. Сатершиновтың «Ислам фобиясы және стереотиптер» еңбектерінде исламның дәстүрлі дін ретіндегі әлемдік саясаттағы орныны, қазіргі жаһандану кезіндегі қауіп-қатерлерге қарсы күресі, қоғамның рухани өміріндегі рөлі және діни дүниетаным мен исламофобия құбылысы тарихи және заманауи тұрғысынан талқыланады.

Ғарифолла Есімнің «Дін өркениеті», З.Г. Джалиловтың «Ворождение религии и формирование государственно-конфессиональных отношений в современном Казахстане», Н.Л. Сейтахметованың «Ханафитский мазхаб как путь к диалогу: реконструктивная герменевтика» мақалалары Қазақ-стандағы ислам дінінің ұлттық бірлікті нығайтудағы рөліне позитивті баға береді [2, 48-53]

Зерттеу әдіснамасы

Қазақстандық қоғамдағы діннің орнын анықтау үшін құрылымдық-функционалдық талдау қолданылды. Себеп-салдарлық талдаудың көмегімен Қазақстанда псевдоисламдық ағымдардың пайда болуы мен таралу себептері мен қазақ мұсылман қоғамының бұл үрдіске қатынасы айқындалды. Феноменологиялық әдіс Қазақстандағы радикалды псевдоислам

концепцияларының пайда болуымен байланысты қоғамдағы діни білім беруді, мемлекеттің дінге қатысты саясатын талдауда, сондай-ақ экстремизмнің пайда болуы мен таралуын түсіндіруде қолданылды.

Мақалада псевдоисламдық ағымдардың материалдарын, мәлімдеме-лерін және идеяларын талдап, олардың мазмұнын, идеологиялық құрылымын, тәсілдерін зерттеу барысында негізінен контент-талдау әдісі қолданылды. Бұл ағымдарды дәстүрлі исламдық мектептермен, сондай-ақ басқа радикалды қозғалыстармен салыстыру арқылы олардың айырмашылықтары мен ұқсастықтарын анықтауда салыстырмалы талдау жасалды. Мультимедиялық талдауды радикалды ағымдардың әлеуметтік медиа платформаларында қолданатын насихаттау әдістерін зерттеуде және олардың мақсатты аудиториясын анықтауда қолданылды.

Қазіргі Батыстық теориялар дін феномені

Майкл Стаусберг бойынша батыстық теоретиктер дінді «табиғи» құбылыс деп қабылдаған. Бірақ біз «табиғи» сөзінде белгілі бір жағымды бағалау бар екенін айтуымыз керек. Дін – табиғи нәрсе, онда ол қажет, сондықтан ол пайдалы немесе өте қажет нәрсе.

Стаусбергтың пайымдауынша, теоретиктер көбінесе дін туралы ашық немесе үнсіз құндылық пайымдауларын жасауға бейім. Кітапта көрсетілген теоретиктердің ішінде Ричард Доукинз («God Delusion» кітабының авторы) және Дэниел Деннетт («Breaking the Spell» авторы) өздерінің дінге қарсы ұстанымдарын жасырмайды. Вальтер Беркерт өзінің көзқарасының ерекшелігіне байланысты – ғибадаттық зорлық-зомбылық пен діни қорқынышты талдауда күмәнділік пен сақтықты көрсетеді [1, 7 б.].

Дін теориялары, Стаусбергтің пікірінше, өзара байланысты төрт негізгі сұраққа жауап береді. Бірінші сұрақ – діннің (діндердің) объект/құбылыс ретіндегі ерекшелігі, яғни дінді басқалардан шын мәнінде не ажырататынын, оның «типтік және қайталанатын белгілері» қандай екенін анықтау.

Барлық теориялардың екінші мәселесі – діндердің пайда болуы. Өртүрлі жағдайларды ескере отырып, олардың кез келген уақытта пайда болу мүмкіндігін түсіндіру.

Үшінші сұрақ – зерттеуші субъектілер мойындамайтын «функция-ларды» талдайды, сондықтан «функция» түптеп келгенде, нормативтік категория, ғалым қолданатын нормативтік үлгідегі себепті байланыстардың фрагменті болып табылады. «Функциялар» Стаусберг бойынша таза эмпирикалық категория болып табылатын «нәтижелерден» (әсерлерден) осылай ерекшеленеді. Қарама-қарсылық нанымды емес және бұл әсіресе Стаусбергтің мысалынан кейін айқын көрінеді: «Діннің қызметі әлеуметтік бірігу болуы мүмкін болса да, діндердің салдары деструктивті болуы мүмкін».

Соңғы, төртінші сұрақ діннің құрылымы туралы. Бұл сұрақта діннің элементтерінің, құрамдас бөліктерінің және құрылыс блоктарының стандартты жиынтығы туралы айтылады. Олардың кейбіреулері қаншалықты қажет (олар құрылым құраушы ма) және қаншалықты дәрежеде? [1, 11-13 бб.] – деген мәселелер қарастырылу керек деп жазады Стаусберг.

Аталған кітапта Стаусберг классикалық және заманауи дін туралы теорияларға бөліп қарастырған. Классикалық теорияларға қатысты Карл Маркстен бастап, Питер Бергермен аяқталатын ұзын тізім берілген. 1990 жылдардан кейін ғылымда өте көп теориялар пайда болған, солардың ішінде 17 теорияны заманауи ретінде қарастырады. Автор дін туралы зерттеулер жаратылыстану саласының бір бөлігіне айналып бара жатқанын атап өтеді. 1990-шы жылдары байқалған бұл көрініс талданған теориялардың жартысынан көбі «биоцентристік», қазіргі «когнитивтік» деп аталатын тәсілге негізделген.

Сонымен, жинақ Томас Лоусон мен Роберт Макколейның «Дінді қайта қарастыру: ой мен мәдениетті байланыстыру» атты кітапты талдаумен басталады. дін – табиғи, биологиялық шартты құбылыс, «адам миында тамыр жайған», яғни адам ойлауының когнитивтік құрылымының белгілі бір нәтижесі, -деген тұжырым жасалады.

Барлық когнитивтік теоретиктердің алдында тұрған мәселенің мәні ойлау механизмінен белгілі бір «адам құбылыстарының» бастауларын табу ғана емес, сонымен қатар ойлаудың мәдениетке өтуі немесе ойлауды мәдениетке проекциялау жолдарын табу болып табылады. Мәдениет бұл «ұжымдық» құбылыс, сондықтан алдымен когнитивті талдаудың нысаны бола алатын жеке сананың ұжымдық идеяларға, дискурстарға, сәйкестіктерге немесе мінез-құлық үлгілеріне қалай өзгертетінін түсінуіміз керек. Барлық осы идеялар және т.б., әрине, жеке саналардың жай ғана арифметикалық қосындысы бола алмайды, олар бұдан да күрделі нәрсе және осы жерде «проекциялау» әдістері туралы: мысалы, белгілі бір ойлау механизмдерінің жұмыс істеуі нәтижесінде мәдени маңызды діни идеялар, мифтер, рәсімдер және трансляцияға жататын белгілер қалай қалыптасады деген сұрақ туындайды.

Жинақта талданған Э. Ньюберг, Д>Аквили және В. Рауздың «Неліктен Құдай жоғалмайды» атты кітабы когнитивтік көзқарастың салыстырмалы түрде сирек кездесетін бағытын білдіреді. Мэттью Дэйдің осы кітапқа арналған мақаласында «діни қабілеттілікті» ойлау эволюциясының жанама өнімі ретінде қарастырса, «нейротеологтар» бұл қабілетті тәуелсіз, тектік деп санайды.

Бұл мистикалық тәжірибе кезінде мидың әрекетін сипаттау үшін әзірлеген SPECT (single photon emission computed tomography/жалғыз фотонды эмиссиялық компьютерлік томография) әдісін қолданатын тікелей зертханалық эксперименттерді қамтиды. Д>Аквили мамандығы бойынша психиатр, Ньюбергтің медициналық білімі бар. Материал ретінде олар тибеттік (буддист) және францискандық монахтардың медитация тәжірибесін пайдаланды. Зерттеу медитацияның әртүрлі кезеңдерінің «неврологиялық суреттерін» түсіріп, «трансценденттің неврологиялық механизміне» енуге тырысады. Бұл авторлар діни тәжірибе «биологиялық, эмпирикалық және ғылыми мағынада шынайы» деп есептейді, сондықтан М. Дэй оларды «неврологиялық реалисттер» деп атайды [1, 20].

«Нейротеологтар» мен «нейрореалисттерді» зерттеген М. Дэйдің ойынша зертханалық жағдайда мистикалық тәжірибелер сахналанған, сондықтан негізінен жасанды деп жазады. Екіншіден, діни әмбебаптарға абсолютті сенім нақты діни әртүрлілік толық қарастырылмады. Үшіншіден, авторлар У. Джеймстің ықпалымен дінді тек қана экстатикалық, мистикалық тәжірибеге

дейін төмендетеді. Олар «діни экзотизмге» бағытталған және діннің барлық басқа нысандары мен көріністеріне мүлдем назар аудармайды.

Когнитивтік бағыттағы Лоял Рюдін теориясында дінде «бастапқы, интуитивті және қайталама, мәдени, ақыл-ой операторлары» негізгі орын алса, Стюарт Гатри діни қиялдың барлық өнімдерін бейсаналық антропоморфтық болжамдарға дейін төмендетеді, Паскаль Буайе, Илкк Пюсиайнен, Скотт Атран теорияларында «дін мәдени құбылыс емес, психикалық механизм» деген тұжырым жасалады.

Атран сияқты когнитивтік ғалымдардың барлық пайымдаулары мәдениетті тыс қалдырып, діннің «қосалқы өнім» ретінде пайда болуы туралы эволюциялық дәлелдердері көпке түсініксіз. Сондай-ақ, діннің негізін құрайтын діни сезімге карама-қайшы идеялардың, шын мәнінде, қалай қалыптасатынын түсіндіру де нанымды емес. «Интуитивті онтология» қашан және неге бұзылады? Ми қызметінің механизмінің мұндай бұзылуының себебі неде? [1, 23], – деген тағы басқа да көп сұрақтар жауапсыз қалатындығы туралы сияқты автордың пікірлеріне біз де қосыламыз.

Отандық ғылымдағы дін теориялары

Енді отандық зерттеулердегі діннің мәні мен маңызына байланысты теорияларға келсек, мүлде басқа дүниетанымдық бағытты, жоғарыда айтылған теорияларға карама –қарсы зерттеу тәсілдерін көреміз.

Діннің әлемдік деңгейдегі адамзатқа тән ойлау жүйесінен шет қалмайтындығын қазіргі заман болмысы айқын аңғартып отыр, себебі дінсіз қоғам болмайды, – деп жазады Ғарифолла Есім. Кеңес өкіметі кезеңінде дінсіздік деген жақсылық деген сөздің баламасына айналды. Сондай қоғамда өмір сүріп, білім алған адамдар толығымен атеист болып кетпеді, себебі қоғамның дінсіз болуы мүмкін емес. Ғалым «Қазақстандағы ислам діні дәстүр, қажет десеңіз, ұлттық дәстүр, ғұрып арқылы сақталды. Сондықтан бүгінде дінді дәстүрден ажыратуға тырысушылық ел санасына дағдарыс әкелетін іс»– деп атап өтеді [3, 13 б.]. Сондықтан «біз діннің неліктен бітімгершілікке қабілетті екенін және оның бұл қабілетті қандай нақты нысандарда жүзеге асыратынын түсінуіміз керек. Сол сияқты оның адам қызметінің басқа салаларындағы: экономикадағы, мәдениеттегі, рухани саладағы нақты жағымды мүмкіндіктерін анықтау қажет. Ол үшін діннің ішкі мазмұнын, оның рухани және практикалық жағын зерттеу қажет [4, 7 б.], – деп жазады А.Косиченко. Бұл зерттеудің жаңа стратегиясы болады. Дін әсерін зерттеуде оның қоғамға және жеке тұлғаға ықпалы қандай, оның салдары қандай, жалпы қоршаған орта бұл әсерден өзгеріп жатыр ма, діннің оң ықпалын тереңдету және сонымен бірге жалған діншілдіктің, жалған діни бірлестіктердің, қазіргі заманның деструктивті үдерістерінде діни риториканы пайдаланудың кері әсерін қалай азайтуға болады? – деген сұрақтар туындайды. Е. Бурова, А.Бижанов, А.Амребаевтың Қазақстандағы азаматтық интеграция үдерісіне зайырлы және діни құндылықтардың әсерін талдау үшін 2020 жылдың сәуір-мамыр айларында жүргізген социологиялық зерттеулері осы сұрақтарды қамтиды. Зерттеу 18 бен 65 жас аралығындағы 17 облыс тұрғындарын қамтыған [5, 44 б.].

Жалпы еліміздегі дінге қатысты заңнамаларға сүйеніп және дін мен мемлекеттік мәселелерге қатысты зерттеулерді талдай отырып, біздің елімізде мемлекет пен діни бірлестіктер арасындағы қарым-қатынастың ерекше, қазақстандық үлгісі құрылғанын толық сеніммен айта аламыз. Себебі Қазақстанда дінге байланысты барлық өзгерістерге ашықтық, икемділік, болашақтағы болуы мүмкін қауіпті мәселелердің алдын алу шаралар жүйесі жасақталған. «Бұл модель іс жүзінде мемлекеттің өз азаматтарының сенімдері, ар-ождан бостандығы және идеологиялық, моральдық, саяси және т.б. құқықтарына араласпау принципі жүзеге асырылатындығымен ерекшеленеді» [6, 228 б.].

Дінаралық келісімге келу сұхбаттасудың ерекшелігін түсінуден бастама алады. Сұхбаттастық мәдениеті екі немесе одан да көп көзқарастар орын алған кезде, өзара ақпарат алмасу арқылы теңдей дәрежеде өз көзқарастарын білдірген кезде болады. Ол үшін жоғарыда айтылған зайырлылық принциптері сақталуы міндет. Мемлекеттің діни сенімдерге әділ әрі бейтарап қарауы, діни сенім мен азаматтық міндеттердің үйлесуі – маңызды. Себебі діндар тұлға заң талаптарын сақтауға міндетті, ал заң оның діни сеніміне құрметпен қарауы керек. Д. Кенжетай қазіргі зайырлы мемлекеттердің барлығы бұл ұстанымды толық орындай алмайтыны туралы жазады. Бұл объективті шындық. Сондықтан елімізде зайырлылық принциптерінің жүзеге асырылуы және дін төңірегіндегі саяси және құқықтық мәселелер шешілуі үшін ғылыми-зерттеу институттары мен идеологиялық платформаларды жетілдіру керек [7]. Мұндай түсінік орын алмаған кезде әр түрлі сипаттағы ксенофобия, экстремистік әрекеттердің орын алуы күтілетін жағдайға айналып, діни негіздегі шиеленістерге әкелуі мүмкін.

Қазақстандағы псевдоисламдық ағымдар мәселесі

Еліміздегі діни қарым-қатынастарда орын алған шиеленістер туралы сөз қозғасақ ресми деректер бойынша, тәуелсіздік жылдарынан бастап Қазақстанда 18 террорлық іс-әрекет орын алып, жалпы 106 адам қайтыс болған. Оның ішінде 77 терроршы, 17 құқық қорғау және арнайы қызмет өкілдері және 12 бейбіт тұрғын қайтыс болды [8].

2011 жылдың бірінші жартыжылдығында экстремистік сипаттағы 14 қылмыс қозғалған. Олардың қатарына елімізді дүр сілкіндірген Ақтөбе, Атырау, Тараз, Боралдайдағы лаңкестік қылмыстар жатады. Бұл дінен, тілден, мәдениеттен, салт-дәстүрлерімізден, ұлттық құндылықтарымыздан айырып, көп конфессиялы, көп ұлтты халқымыздың арасында араздық, тудырып, ынтымақ-бірлігімізден айыру мақсатында, түрлі ағымдардың өте белсенді түрде әрекет етіп жатқандығының белгісі болды.

Атап айтар болсақ қазіргі таңдағы деструктивті діни ағымдардың қатарына сәләфилік, уаһхабилік, мадхалилік, табиғишылар» сияқты тағы басқа ислам атын жамылған топтарды мамандар атап өтеді [9, 4 б.]. Аталған ұйымдар күресі идеологиялық күрес, идеологиялық төңкеріс, билікті өз қолдарына алу сынды үш бағытта жүргізіледі. Мұндай қозғалыстар өздерін «шынайы ислам» деп танытып, дәстүрлі дін түрлерін «бұрмаланған» немесе «дұрыс емес» деп айыптайды.

Қазақстандағы діннің дезинтеграциялық қызметіне арналған зерттеулер негізінен осы мәселелерге арналады. БҒМ ҒК Философия және саясаттану

институтында жарық көрген «Экстремизм мен терроризмге қарсы әрекет етудегі дәстүрлі діндердің рөлі» [10] атты әдістемелік материалдар жинағына және Е. Ногойбаеваның редакциясымен жасалған ұжымдық монографияда дінге қатысты саясатқа баса назар аударылады [11].

Сонымен қоса, Қ. Бағашаров, Т.Оспан, Қ.Шалабаевтың [12], Е.Н. Егоровтың [13], Р.М. Абдрашевтың [14] мақалаларында діни экстремистік идеяларды таратушы ислам атын жамылған топтардың әрекеттері туралы жазылады, М. Исахан [15], А. Қайыркен [16], Қ. Сімәділ [17], Т. Нүсіпхан [18], Г.А. Базарбаева [19], Байтенова Н.Ж., Жетпісбай Н [20] тағы да басқа ғалымдардың зерттеулерінде Қазақстандағы псевдоисламдық ағымдардың қоғамға тигізетін әсері және олардың таралуына қарсы мемлекет тарапынан жасалып жатқан шаралар жан-жақты талданады.

Қазақстандағы псевдоисламдық топтардың таралу ерекшеліктерін К.И. Поляков ислам экстремизмінің пайда болу және даму процесімен байланыстырады. Оны зерттеуші үш кезеңге бөледі. Біріншісі 1991–1998 жылдарды, екіншісі 1999–2010 жылдарды, үшіншісі 2011–2016 жылдарды қамтиды.

Бірінші кезеңде шартты түрде исламдық экстремизм инфрақұрылымының жасырын қалыптасу уақыты деп те атауға болады. Қазақстанда исламдық экстремизм идеяларының таралуының негізгі себептері мен шарттарының ішінде әлеуметтік-экономикалық факторлармен қатар мыналарды бөліп көрсету керек:

1. Қазақстанның билеуші саяси элитасы жүзеге асыра бастаған қазақ қоғамын исламдандыру, оның ішінде бұрынғы коммунистік идеологияға балама ретінде исламның барлық мәселелерді шешуге қабілетті идеология-лық және әлеуметтік күш ретіндегі құндылығы туралы идея бұқаралық санаға енгізілді.

2. Қазақ мұсылман қауымының бөлінуі: исламдық топтардың едәуір бөлігінің, соның ішінде салафиттік (уаххабилік) «жамағаттардың», тақфирліктердің және тек коммерциялық мақсаттарды көздейтін топтардың пайда болуы.

3. Атқарушы биліктің, оның ішінде жаңадан құрылған құқық қорғау органдарының діни экстремизмге қарсы іс-қимылға қабілетсіздігі, сонымен қатар, ел басшылығының қазақ қоғамының рухани өміріне шетелдік діни-саяси көзқарастардың кіруіне жол беруінің салдары болды.

4. Діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы мемлекеттік органдардың қызметін айқындайтын нормативтік құқықтық базаның болмауы. Діни өмірді реттейтін негізгі заңнамалық акт «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» 1992 жылғы 15 қаңтарда-ғы Қазақстан Республикасының Заңы [21] болды. Бұл заң іс жүзінде экстремистік қызмет субъектілеріне қарсы санкцияларды қарастырмады.

5. Исламдық орталықтар мен мекемелер соның ішінде «жеке меншік» мешіттер, медреселер саны бақылаусыз өсті. Ондағы уағыздар мен тәлім-тәрбие демеушілердің діни және діни-саяси талғамына сай жүргізілді.

6. Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының (ҚМДБ) Қазақстан мұсылман қауымында болып жатқан үдерістерді тиімді бақылауға және исламдық экстремизм көріністеріне тиімді қарсы тұруға дайын болмады.

7. Жас қазақстандықтардың шетелдік ислам оқу орындарында (Түркия, Иран, Сауд Арабиясы, Пәкістан, Египет және т.б.) діни білім алуы. Бұл оқу барысын-

да қазақ студенттері Қазақстанда дәстүрлі түрде қабылданғаннан ерекшеленетін діни көзқарастар мен құндылықтарды еріксіз игерді.

8. Қазақстандағы шетелдік ислам уағыздаушылардың кейбірі радикалды ислам идеяларын ұстанып, насихаттады. 1990 жылдардың басында Оңтүстік Қазақстанда «Ислах», «Тайба», Азия мұсылмандары комитеті және т.б халықаралық исламдық ұйым өкілдері радикалды ислам идеяларын таратқан.

9. Қазақстанның саяси (радикалды) исламның позициясы күшті Ауғанстан, Пәкістан сияқты елдермен географиялық жақындығы және шетелдік исламшылардың Қазақстанға енуіне Қазақстанның мемлекеттік шекарасының ашықтығы ықпал етті [22,13-16 бб.].

Деструктивті діни ағымның ұстанушыларын дәстүрлі құндылықтарға бейімдеуге және оңалтуға қатысты» әдістемелік құралда деструктивті діни ағымдардың жалпы жіктелуі беріледі. Мәселені түсіндіру мақсатында 6 хадис талданады. Бұл хадистерде Пайғамбар яхудейлердің 71, христиандардың 72 мұсылмандардың 73 топқа бөлінетінін айтқан. «Аталған хадис мәтіндеріне назар салсақ, нақты санына байланысты біркелікті байқалмайды. Алайда Шиһабуддин Алуси осы тақырыпқа қатысты деректерді келтіре отырып хадистердің арасында ешқандай қарама-қайшылық жоқ» [9,7 б.]-, деп қорытынды жасаған. «Сондай-ақ үмбеттің бөлінуін баяндаған хадистерде «Біреуінен басқасының бәрі тозақта» деген сөздің жоқ екенін Санағани, Шаукани, Ибн Хазм және де басқа ғалымдар айтқан. [9,8 б.] «Біреуі ғана жәннатта, қалғанының бәрі тозақта» деген ұстаным өзін ғана ақиқатта, өзгелері адасушы деген түсінікке жетелейді. Нәтижесінде үмбеттің бөлінуіне әкеледі. Шындығында ислам ішіндегі ағымдар бірін – бірі айыптап, кейбір көзқарастарын теріске шығарғанмен, діннің негізгі мәселелерінде келіспеушілік туындамаған. Сонымен қоса, үмбеттің бөлініп, тозаққа баратындығын баяндаған хадис, калиманы айтқан әр адам жұмаққа кіреді деген Пайғамбардың сөзіне қайшы келеді. Демек бір ғана діни мәтінді басшылыққа алып, яғни бір Құран аятын яки хадисін негізге алып, үкім шығару қателікке жол ашады [9, 10 б.].

Қазақстан Республикасының терроризмге қарсы орталығының сайтында 2023 жылдың 12 қаңтарында қойылған Қазақстан Республикасы-ның аумағында сот шешімімен тыйым салынған террористік және экстремистік ұйымдардың тізбесі [23] берілген. Қазақстандағы дәстүрлі исламға қайшы келетін псевдоисламдық ағымдардың таралуы қоғамның рухани тұтастығына және ұлттық құндылықтардың дамуына кері әсерін тигізеді. Әсіресе тәкфиршілер мен сәләфилік идеологияның радикалды өкілдері, еліміздегі мұсылман қауымын бөлшектеуге, зайырлы мемлекеттің негіздерін әлсіретуге бағытталған.

Ол әрекет Тәкфир жамағатының мұсылмандарды күпірлікпен айыптауы, дәстүрлі дін ғұламаларын мойындамауы, өздерінен басқаларды адасқан деп санауы және зайырлы мемлекетті теріске шығаруынан арқылы көрінеді. Сәләфилік қозғалысы да өз ұстанымдары арқылы дәстүрлі исламнан ерекшеленеді. Оның өкілдері исламды «тазарту» мақсатында шарифат заңдарын қатаң сақтауды және өздерінің сенімдерін абсолютті ақиқат ретінде ұсынуды көздейді. Тарихи тұрғыдан алғанда, бұл идеология төзімсіздікпен және басқа исламдық бағыттарға агрессиялық көзқараспен сипатталады.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бастап қазіргі уақытқа дейінгі жағдайды сараптап қарасақ, Шымкент, Астана, Алматы және еліміздің батыс өлкесінде араб елдерінен

келіп жұмыс жасаған ислам дінін уағыздаушылар тек сәләфизм бағытының өкілдері болды. Араб мұсылман елдерінің жалпы діни ұстанымдарына көз жүгіртер болсақ, бір-екі араб елінен басқа елдерде сәләфизм ілімі қолдауға ие болып келмеген. Осы тұста неге Қазақстанға араб мұсылман елдеріндегі дәстүрлі исламның өкілдері келіп дінді уағыздамады – деген сұрақ та туады. Демек, қазақ жеріндегі сәләфизм қозғалысының артында үлкен саяси, қоғамдық және экономикалық мақсаттары бар деген Е. Карин, Қ. Затов, Н. Исмаил [24] тағы да басқа сарапшылардың тұжырымдары негізсіз емес.

Сәләфизм идеологиясы Қазақстандағы дәстүрлі исламдық бағыттар мен ұлттық құндылықтарға қайшы келіп, қоғамдағы діни тұрақтылыққа қауіп төндіреді. Бұл ағымның өкілдері дәстүрлі ислам мектептерін жоққа шығарып, басқа мазхабтарды адасушылықпен айыптайды.

Кейбір сарапшылардың сәләфизмді байсалды және радикалды деп бөлу шартты ғана, себебі екі топтың да идеологиялық негіздері мен діни сенімдері бір. Уақыт өте келе «байсалды» сәләфилердің радикалдануы мүмкін екені де назардан тыс қалмауы керек [25]. Бұл ағымның жаңа тармағы – «суруриттер» де қауіпті, өйткені олар өз сенімдерін жасырын ұстап, радикалдану қаупін тудырады [26].

Қорытынды

Қазақстандық сарапшылар тұжырымдарын талдау барысында біз бірнеше негізгі аспектілерді атап өтеміз: Бірінші, дәстүрлі ислам діні мен радикалды ағымдардың қайшылығы. Исламның «бейбітшілік» дін ретіндегі мәніне, радикалды діни топтардың әрекеттері қайшы келеді. Себебі дәстүрлі Ислам дінінде зорлық-зомбылыққа, экстремизмге жол берілмейді. Екінші, жастардың радикалды ағымдарға тартылу себептері діни сауатсыздық, әлеуметтік және материалдық қиындықтар. Бұл шындыққа сәйкес келетін факторлар: діни сауатсыздық, экономикалық қиындықтар мен әлеуметтік мәселелер. Үшінші, радикалды топтардың жастарды психологиялық тұрғыдан қысым көрсету арқылы өз қатарларына тартатыны және оларды идеологиялық трансформацияға ұшыратуы [27, 32]. Бұл идея шынайы мысалдармен дәлелденеді. Радикалды ағымдардың өкілдері жасөспірімдер мен жастарға қарапайым әрі түсінікті діни концепциялар ұсынып, олардың сыни ойлауын төмендетеді, қоғамнан оқшаулануына әкеледі. Төртінші, әлеуметтік желілер және радикалды насихат. Интернет пен әлеуметтік желілерді (Facebook, Twitter, Instagram, TikTok) белсенді қолдану арқылы жасырын насихат жасау радикалды идеологияны кең таратуға мүмкіндік береді [28, 33]. Оған әлеуметтік желілер арқылы біліктілікті аттыру, тіл үйрену, өзін-өзі дамыту курстарына, тренингке қатысып алдау-арбауға түскен жастардың радикалды идеологияларды таратып, бақылау қызметтерінің назарына іліккен фактылар дәлел болады. Бесінші, еліміздегі ислам фундаментализмі мен саяси исламның қаупі. Қазақстанда зайырлы мемлекет ұғымына қарсы болу, халифат құру идеясы ұлттық қауіпсіздікке қатер төндіретіні сөзсіз. Себебі радикалды топтар зайырлы мемлекеттің қағидаларын мойындамай, халифат құруды жақтайды, бұл – 120-дан астам этностың өкілдері мен 18 конфессияға тарапты дін өкілдері бар мемлекеттің тұтастығы мен әлеуметтік тұрақтылығына қауіп төндіреді.

Қазіргі қоғамдағы діннің рөлі көпқырлы әрі күрделі құбылыс. Ол интегративті қызметі арқылы қоғамды біріктіруге, мәдени құндылықтарды сақтауға және рухани тұтастықты қалыптастыруға ықпал етсе, дезинтеграциялық әсері діни қақтығыстар мен радикалды ағымдардың таралуына себеп болуы мүмкін.

Жоғарыдағы талдауды қорытындылай келе діннің қоғамдағы орны мен ықпалын басқарудың тиімді жолдарын қарастыру – Қазақстанның ішкі тұрақтылығы мен мәдени тұтастығын сақтаудың маңызды аспектілерінің бірі деген тұжырым жасауға болады. Осы бағытта жүргізілетін ғылыми зерттеулер мен мемлекеттік шаралар діннің жағымды интегративті қызметін арттыруға және дезинтеграциялық салдарын азайтуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Агаджанян А.С. Религия и теория: современные тенденции. – М, 2013. – № 3. – С. 7–31.
- 2 Борбасова Қ, Мұқан А. Дәстүрлі ислам және оның қоғамның ұлттық бірегейлігінің интеграциялық және дезинтеграциялық үдерістерінің динамикасына әсері // *ҚазҰУ. Хабаршы. Серия Дінтану*. – 2023. – №3(35). – 48-58 б.
- 3 Есім Ғ. Дін философиясы: оқу құралы – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 90 б.
- 4 Косиченко А.Г. Возможности религии в снижении уровня вызовов и угроз современности: философско-политологический анализ / под общ. ред. З.К. Шаукеновой. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2014. – С. 200.
- 5 Бурова Е.Е., Бижанов А.Х., Амребаев А.М. Возможности религии как основы консолидации казахстанского общества. [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-religii-kak-osnovy-konsolidatsii-kazahstanskogo-obschestva/viewer>
- 6 Курманалиева А.Д., Бегалинова К.К., Асан А. Государственно-конфессиональные отношения в Казахстане: состояние и перспективы развития // *Вестник КазНУ. Серия философия. Серия культурология. Серия политология*. – 2017. – №4 (62). – С. 221-229.
- 7 Кенжетай Д. Зайырлылық және дін. [Электронный ресурс] URL: <https://zhalyn.kz/2021/08/18/%D0%B7%D0%B0%D0%B9%D1%8B%D1%80%D0%BB%D1%8B%D0%BB%D1%8B%D2%9B-%D0%B6%D3%99%D0%BD%D0%B5-%D0%B4%D1%96%D0%BD/>
- 8 Қазақстандағы террористік актілер. 12.01.2024. [Электронный ресурс]. URL: <https://centre-tur.kz/kk/maqalalar/teris-agym/qazaqstandagy-terroristik-aktiter-864/>
- 9 Нүсіпханов Т.Н., Стамбакиев Н., Шәкизада С., Илесбеков Б., Темурбаев А.С., Смагулов Н.А. «Деструктивті діни ағымның ұстанушыларын дәстүрлі құндылықтарға бейімдеуге және оңалтуға қатысты» әдістемелік құрал. – Алматы, 2022. – 248 б.
- 10 Шаукенова З. К. Экстремизм мен терроризмге қарсы әрекет студегі дәстүрлі діндердің рөлі: Әдістемелік материалдар жинағы. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия және саясаттану институты, 2011. – 245 б.
- 11 Ногойбаева Э. Центральная Азия: пространство «шелковой демократии». Ислам и государство. – Алматы, 2017. – 52 с.
- 12 Бағашаров Қ., Оспан Т., Шалабаев Қ. Діни экстремизмнің Қазақстандағы көрінісі және оның алдын алу жолдары // *Хабаршы. ҚазҰУ. Дінтану сериясы*. – 2018. – №2 (14). – 71 б.
- 13 Егоров Е.Н. Исламский радикализм в Казахстане: стратегия противодействия Научное мнение. – Санкт-Петербург. – 2014. – №6.
- 14 Абдрашев Р. М. К вопросам концепции борьбы с терроризмом в Республике Казахстан Вестник Сибирского юридического института ФСКН России. – Красноярск. – 2014. – №1 (14).

15 Исахан М. Сәләфизм қашан пайда болды, Қазақстанға қалай келді? // [Электронный ресурс]. URL: <https://qamshy.kz/kz/article/12240-salafizm-qashan-payda-boldy-qazaqstangha-qalay-keldi>

16 Қайыркен А. Қазақстанда радикалдық ислам бағытындағы ағымдардың кең таралуы [Электронный ресурс]. URL: <https://kazislam.kz/2013/10/eislam-564/>

17 Сімәділ Қ. Діни радикалдар және имам уағызы. [Электронный ресурс]. URL: <https://qazaqadebieti.kz/7239/dini-radikal-dar-zh-ne-imam-ua-yzy>

18 Нүсіпхан Т. Дерадикализация бағыты бойынша Түркияда өткен алғашқы халықаралық семинарымыздың берері көп болды. [Электронный ресурс]. URL: <https://kz.ctcrk.kz/2022/08/15/%D1%82-%D0%BD%D2%AF%D1%81%D1%96%D0%BF%D1%85%D0%B0%D0%BD-%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%B1%D0%B0%D2%93%D1%8B%D1%82%D1%8B-%D0%B1%D0%BE/>

19 Базарбаева Г.А. Жат діндердің құрсауындағы жастар көп // Дін және қазіргі заман. – Екінші басылым. – Астана. – 2014. – 140 б.

20 Байтенова Н.Ж., Жетпісбай Н. Фанатизм түсінігі, мәні мен ерекшеліктері (жалпы фанатизм, радикализм, фундаментализм, экстремизм, терроризм түсініктерінің ара жігін айқындау) // *Адам әлемі*. – 2021. – №1 (87). – 124-138 б.

21 Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы. Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 15 қаңтардағы N 1128-XII Заңы // [Электронный ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z920004000_

22 Поляков К.И. Исламский экстремизм в Центральной Азии. – М.: Институт востоковедения РАН. – 2014. – С. 136.

23 Список экстремистских и террористических организаций, запрещенных по решению суда на территории Республики Казахстан. [Электронный ресурс] URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/antiterrostiticheskiy-centr/documents/details/399315?lang=ru>

24 Карин Е. Солдаты Халифата: Мифы и реальность. – Алматы: Власть, 2014. – 173 с.; ЗатовҚ., Исмаил Н. Қазіргі заманғы радикалдық идеялармен әрекеттердің қайнарларымен себептері // *Адам әлемі*. – 2016. – №2(68). –124-136 б. Исаулы М: Такфиристы не хотят мирной жизни. [Электронный ресурс] URL: <https://e-islam.kz/ru/interview/item/6162-mukhiddin-isauly-takfiristy-ne-khotyat-mirnojzhizni/>

25 Шоқай Е. Дін мен діл. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1222773484765017&id=420449948330712&set=a.438420049867035>

26 Айтаев И. Псевдосәләфилер бағытындағы Суруриттер деген кімдер?// [Электронный ресурс]. URL:<https://kazislam.kz/2024/11/psevdosalafil-er-baghytyndaghy-suriritter-degen-kimder/>

27 Байтенова Н.Ж., Нуршанов А.А. Новые исламистские течения в современном мире: идеологические проекты и политическая деятельность // *Вестник. Серия философия. Серия культурология. Серия политология*. – 2018. – No2 (64). – 143 с.

28 Интернет- кеңістігіндегі дін және жастар. Ұжымдық монография. Алматы: Қазақ университеті. – 2021. – 146 б.

Transliteration

1 Agadzhanjan A.S. Religija i teorija: sovremennye tendencii [Religion and theory: current trends]. – М, 2013. – № 3. – С. 7–31.

2 Borbasova Q. Mukan A. Dasturli islam zhane onyn qogamnyn ulttyq biregejliginin integracijalyq zhane dezintegracijalyq uderisterinin dinamikasya aseri // *QazUU. Habarshy. Serija Dintanu*. – 2023. – №3(35). – 48-58 b.

- 3 Esim G. Din filosofijasy [Philosophy of religion]. – Almaty: Qazaq universiteti, 2018. –90 b.
- 4 Kosichenko A.G. Vozmozhnosti religii v snizhenii urovnja vyzovov i ugroz sovremennosti: filosofsko-politologicheskij analiz / pod obshh. red. Z.K. Shaukenovoj [The possibilities of religion as the basis for the consolidation of Kazakh society]. – Almaty: IFPR KN MON RK, 2014. – S. 200.
- 5 Burova E.E., Bizhanov A.H., Amrebaev A.M. Vozmozhnosti religii kak osnovy konsolidacii kazahstanskogo obshhestva [The possibility of religious consolidation as the basis of the consolidation of the Kazakh society]. [Elektronnyj resurs] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-religii-kak-osnovy-konsolidatsii-kazahstanskogo-obshchestva/viewer>
- 6 Kurmanalieva A.D., Begalinova K.K., Asan A. Gosudarstvenno-konfessional'nye otnosheniya v kazahstane: sostojanie i perspektivy razvitiya [State-confessional relations in Kazakhstan: the state and prospects of development] // *Vestnik.KazNU. Seriya filosofija. Seriya kul'turologiya. Seriya politologiya*. – 2017. – №4 (62). – С. 221-229
- 7 Kenzhetaj D. Zajrlylyk zhane din [Secularism and religion]. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://zhaly.kz/2021/08/18/%D0%B7%D0%B0%D0%B9%D1%8B%D1%80%D0%BB%D1%8B%D0%BB%D1%8B%D2%9B-%D0%B6%D3%99%D0%BD%D0%B5-%D0%B4%D1%96%D0%BD/>
- 8 Qazaqstandagy terroristik aktiler [Terrorist attacks in Kazakhstan] 12.01.2024. [Elektronnyj resurs] URL: <https://centre-tur.kz/kk/maqalalar/teris-agym/qazaqstandagy-terroristik-aktiler-864/>
- 9 Nusiphanov T.N., Stambakiev N., Shakizada S., Ilesbekov B., Temurbaev A.S., Smagulov N.A. Destruktivti dini agymnyn ustanushylaryn dasturli qundylyqtarga bejimdeuge zhane onaltuga qatysty. [Methodological manual “On adaptation and rehabilitation of adherents of destructive religious movements to traditional values”]. – Almaty, 2022. – 248 b.
- 10 Shaukenova Z.K. Jekstremizm men terrorizmge qarsy areket etudegi dastyrlı dinderdin roli [The role of traditional religions in countering extremism and terrorism]. – Almaty: Filosofija zhane sajasattanu instituty, 2011. – 245 b.
- 11 Nogojbaeva Je. Central'naja Azija: prostranstvo «shelkovoј demokratii». Islam i gosudarstvo [Asia, Central Asia. “The space of silk democracy.” Islam and the state]. – Almaty, 2017. – 52 s.
- 12 Bagasharov Q., Ospan T., Shalabaev Q. Dini jekstremizmnin Qazaqstandagy korinisi zhane onyn aldyn alu zholdary [Manifestation of religious extremism in Kazakhstan and ways of its prevention] // *Habarshy. QazNU. Dintanu serijasy*. – 2018. – №2 (14). – 71 b.
- 13 Egorov E.N. Islamskij radikalizm v Kazahstane: strategiya protivodejstviya Nauchnoe mnenie [Islamic radicalism in Kazakhstan: strategy of counteraction scientific explanation]. – Cankt-Peterburg. -2014. – №6.
- 14 Abdrashev R. M. K voprosam koncepcii bor'by s terrorizmom v Respublike Kazakhstan [Issues of the concept of terrorism in the Republic of Kazakhstan] // *Vestnik Sibirskogo juridicheskogo instituta FSKN Rossii*. – Krasnojarsk. – 2014. – №1 (14).
- 15 Isaham M. Salafizm qashan pajda boldy, Qazaqstanga qalai keldi? [When did Salafism appear, How did it come to Kazakhstan?]. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://qamshy.kz/kz/article/12240-salafizm-qashan-payda-boldy-qazaqstangha-qalay-keldi>
- 16 Qajyrken A. Qazaqstanda radikaldyq islam bagytyndagy agymdardyn ken taraluy [Prevalence of radical Islamic trends in Kazakhstan]. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://kazislam.kz/2013/10/eislam-564/>
- 17 Simadil Q. Dini radikalдар zhane imam uagyzy. [religious radicals and Imam sermons]. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://qazaqadebieti.kz/7239/dini-radikalдар-zh-ne-imam-ua-yzy>
- 18 Nusiphan T. Deradikalizacija bagyty boјynsha Turkiyada otken algashqy halyqaralyq seminarymyzdynbereri kop boldy [Our first international seminar on deradicalization in Turkey had a lot to offer]. [Elektronnyj resurs]. URL: <https://kz.ctcrk>

kz/2022/08/15/%D1%82-%D0%BD%D2%AF%D1%81%D1%96%D0%BF%D1%85%D0%B0%D0%BD-%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%B1%D0%B0%D2%93%D1%8B%D1%82%D1%8B-%D0%B1%D0%BE/

19 Bazarbaeva G.A. Zhat dinderdinqursauyndagy zhastar kop [A lot of young people in the clutches of foreign religions]. Din zhane qazirgi zaman. – Astana. – 2014. – 140 b.

20 Baitenova N.Zh., Zhetpisbai N. Fanatizm tusinigi, mani men erekshelekteri (zhalpy fanatizm, radikalizm, fundamentalizm, jekstremizm, terrorism tysinikeriniń ara zhigin ajqyndau) [The concept, essence and features of fanaticism (defining the relationship between the concepts of fanaticism, radicalism, fundamentalism, extremism, terrorism in general)] // Adam alemi. – 2021. – №1 (87). – 124-138 b.

21 Dini senim bostandygy zhane dini birlestikter turali. Qazaqstan Respublikasynyn 1992 zhylygy Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated January 15, 1992 No. 1128-XII]. [Jelektronnyj resurs]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z920004000_

22 Poljakov K.I. Islamskij ekstremizm v Central'noj Azii [Islamic extremism in Central Asia]. – M.: Institut vostokovedeniya. – 2014. – S.136.

23 Spisok jekstremistskih i terroristicheskikh organizacij, zapreshennyh po resheniju suda na territorii Respubliki Kazahstan [Spisok of extremist and terrorist organizations, captured on the water on the territory of the Republic of Kazakhstan]. [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/antiterrosticheskij-centr/documents/details/399315?lang=ru>

24 Karin E. Soldaty Halifata: Mify i real'nost' [Soldier Of The Caliphate: myths and realities]. – Almaty: Vlast', 2014. – 173 s.; Zatov Q., Ismail N. Qazirgi zamangy radikaldyq idealar men areketterdin qainarlary men sebepteri [Sources and causes of modern radical ideas and actions] // Adam alemi. – 2016. – №2 (68). – 124-136 b.

25 Shoqaj E. Din men dil [Religion and mentality]. [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1222773484765017&id=420449948330712&set=a.438420049867035>

26 Aitaev I. Pseudosalafiler bagytyndagy Sururitter degen kimder? [Who are Sururites in the direction of Pseudosalafi?]. [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://kazislam.kz/2024/11/pseudosalafiler-bagytyndaghy-sururitter-degen-kimder/>

27 Bajtenova N.Zh., Nurshanov A.A. Novye islamistskie techeniya v sovremennom mire: ideologicheskie proekty i politicheskaja dejatel'nost' // Vestnik. Seriya filosofiya. Seriya kul'turologiya. Seriya politologiya. – 2018. – No2 (64). – 143 c.

28 Internet-kenistigindegi din zhane zhastar. Uzhyndyq monografia [Religion and youth in the internet space. Coll. monograph]. – Almaty: QazaQ universiteti, 2021, – 146 b.

Борбасова К.М., Мукан А., Мукан Н., Аманкул Т.

Теоретические и практические аспекты интегративной и дезинтегративной функции религии

Аннотация. В статье рассматриваются интегративные и дезинтеграционные функции религии в контексте её влияния на процессы социального и личностного развития. Теоретический аспект охватывает исследования учёных, анализировавших религию как социальный институт, способный объединять или разделять людей в зависимости от конкретных условий и целей. Практический аспект отражается в исследованиях, посвящённых конкретным социальным, культурным и политическим процессам, связанным с деятельностью религий в Казахстане.

Основная цель исследования – анализ роли религии в процессах укрепления социальных связей и фрагментации общества, а также оценка её места и влияния в современном казахстанском обществе. Задачи исследования: теоретический анализ роли религии в

социальной интеграции и дезинтеграции; определение места религиозных традиций Казахстана в формировании национальной идентичности и межкультурных связей; предложение путей эффективного управления влиянием религии на общественную жизнь.

В статье на основе феноменологии религии рассматриваются факторы, способствующие укреплению единства в обществе и обострению социальных конфликтов. Авторы статьи, опираясь на труды ученых, исследовавших религиозную ситуацию в Казахстане, рассматривают значение религиозных организаций в социальных и культурных процессах. Кроме того, раскрывается влияние религиозных убеждений на национальную идентичность, влияние религиозного плюрализма на межкультурные отношения, а также причины конфликтов на религиозной почве. Результаты исследования показывают двойственную роль религии в казахстанском обществе: с одной стороны, она способствует укреплению национального единства и сохранению духовных ценностей, с другой – может порождать религиозные разногласия и риск радикализации. Авторы предлагают разработать комплекс научных и правовых мер для усиления позитивного влияния религии и минимизации её деструктивных последствий.

Ключевые слова: религиозные теории, религия, общество, Казахстан, культура, традиция, религиозный климат, псевдоислам.

Borbassova K.M., Mukan A., Mukan N., Amankul T.

Theoretical and Practical Aspects of The Integrative and Disintegrative Function of Religion

Annotation. The article examines the integrative and disintegrative functions of religion in the context of its influence on the processes of social and personal development. The theoretical aspect covers the research of scientists who analyzed religion as a social institution capable of uniting or dividing people depending on specific conditions and goals. The practical aspect is reflected in studies dedicated to specific social, cultural and political processes related to the activity of religions in Kazakhstan.

The main purpose of the research is to analyze the role of religion in the processes of strengthening social ties and fragmentation of society, as well as to evaluate its place and influence in modern Kazakh society. Research tasks: theoretical analysis of the role of religion in social integration and disintegration; determination of the place of religious traditions of Kazakhstan in the formation of national identity and intercultural ties; proposal of ways of effective management of the influence of religion on public life.

Factors contributing to the strengthening of unity in society and exacerbation of social conflicts are considered in the article based on the phenomenology of religion. The authors of the article, relying on the work of scientists who studied the religious situation in Kazakhstan, consider the importance of religious organizations in social and cultural processes. In addition, the influence of religious beliefs on national identity, the influence of religious pluralism on intercultural relations, and the causes of conflicts on religious grounds are revealed. The results of the study show the dual role of religion in Kazakh society: on the one hand, it contributes to the strengthening of national unity and the preservation of spiritual values, on the other hand, it can create religious differences and the risk of radicalization. The author suggests developing a complex of scientific and legal measures to increase the positive influence of religion and minimize its destructive consequences.

Key words: religious theories, religion, society, Kazakhstan, culture, tradition, ,religious climate, pseudo-Islam.

Келін түсті 17.03.2025

Қабылданды 01.06.2025